

SEBOU MŮŽEM BYŤ VĎAKA DRUHÉMU. ETICKÉ MYSLENIE LEVINASA A PSYCHOTERAPEUTICKÝ VZŤAH

Being yourself thanks to the Other. Levinas' Ethics and Psychotherapeutic Relation

Ján Hreško¹ & Lucia Hrešková²

¹Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova, Praha, CZ; e-mail: jan.hresko@protonmail.com

²Oddělení klinické psychologie, Nemocnice Na Homolce, Praha, CZ;
e-mail: lucia.hreskova@protonmail.com

Psychoterapie. 15 (2), 110–121; ISSN 1802-3983

ABSTRACT

This theoretical paper aims to bring Levinas' ethics and its key points into the reflection of basic assumptions of psychotherapy and a therapist-patient relation. The Levinasian ethical understanding of human relation emphasizes its original asymmetry. It is me who is responsible more than the others. Therefore, we question whether it is possible to understand a psychotherapeutic relation in this way and see the patient as *the other*. Since this profession is a calling to respond to some *stranger*, who exposes itself as vulnerable and speaks to the therapist.

The main thesis is that psychotherapist' acceptance of its incalculable responsibility in practice is what helps him or her being human and focusing not only on measurable results but on the person entrusted to him or her. Psychotherapist feels its own responsibility as burdensome because of the trust that was put in him or her, however, finds its uniqueness and freedom at the same time.

Keywords: Ethics, Levinas, Psychotherapy, Responsibility, Therapeutic relationship

ABSTRAKT

Cieľom teoretického príspevku je sprístupniť kľúčové momenty eticky zameranej filozofie Emmanuela Levinasa pre reflexiu východísk psychoterapie i samotného psychoterapeutického vzťahu. Levinasovo chápanie medziludského vzťahu zdôrazňuje jeho pôvodnú asymetriu. V etickom zmysle som to ja, kto nesie väčšiu zodpovednosť ako ostatní. Kladieme si preto otázku či je možné chápať aj pacienta ako *druhého* a psychoterapeutický vzťah ako asymetrický; keďže sa jedná o povolanie, ktoré je spojené s priamym odpovedaním terapeuta niekomu cudziemu, ktorý mu vo svojej reči odhaľuje vlastnú zraniteľnosť. Našou hlavnou tézou je, že práve psychoterapeutovo prijatie vlastnej nevypočítateľnej zodpovednosti za pacienta je to, čo mu pomáha byť ľudským a nesústrediť sa len na merateľné výsledky pacienta a vlastný výkon. Vďaka dôvere, ktorá bola do neho vložená, sám pociťuje ťarchu zodpovednosti, no súčasne objavuje vlastnú jedinečnosť a slobodu.

Kľúčové slová: etika, Levinas, psychoterapeutický vzťah, psychoterapia, zodpovednosť

1. ÚVOD

Cieľom nášho článku je reflektovať vzťah psychoterapeuta a pacienta prostredníctvom pojmov filozofie Emmanuela Levinasa. V našom medziodborovom bádani na poli filozofie a psychológie sa pokúšame aj u nás otvoriť diskusiu o tom, ako by mohlo Levinasovo dielo – ktoré prinieslo nové premyslenie etických východísk a predpokladov morálneho vedomia i konania – prispieť k naplneniu poslania profesie psychoterapeuta. Pretože ide o profesiu, ktorá nie je len zamestnaním, ale takým povolaním, v ktorom sa psychoterapeut s niekým stretáva tvárou v tvár a priamo mu odpovedá.

Zámerom tejto práce je predstaviť levinasovsky chápanú zodpovednosť ako možné východisko pre porozumenie žitej profesijnej etiky psychoterapeuta. Príspevkom chceme zároveň priniesť do českého a slovenského akademického i klinického prostredia aktuálnu zahraničnú debatu o možných prepojeniach Levinasova filozofického uvažovania so psychoterapeutickou praxou. Podľa našich zistení sa zatiaľ u nás k téme objavil len krátky príspevok (Tkáčik, 2009).

Levinas zdôrazňuje, že každý bezprostredný ľudský vzťah je už vzťahom etickým, a teda asymetrickým. V čom spočíva táto nerovnosť? Som to ja sám, kto nesie väčšiu zodpovednosť ako ostatní. Etické par excellence znamená prijať nároky, ktoré sú na mňa kladené a nepýtať sa čo by mali a mohli urobiť druhí, ale odpovedať primárne za seba tomu človeku, pred kým sanachádzam a kým prichádzam do kontaktu. To nazýva odpoveďou na príkaz tváre, ktorá ma zaväzuje k nejakej odpovedi druhému predtým, než by som sa bol najprv rozhodol či mu chcem a budem odpovedať.

Sme presvedčení, že Levinasovo chápa-

nie etického vzťahu ako nároku druhému odpovedať, v ktorom zodpovednosť predchádza vlastnej slobode, môže pomôcť vyjasniť postavenie človeka pracujúceho v pomáhajúcej profesii. O to viac, ak sa deje – ako povolanie psychoterapeuta – v priamom rozhovore s druhým. Na druhej strane, aj konkrétne príklady psychoterapeutických vzťahov môžu preukázať zmysel tejto „etiky obrátenej naruby“, ako ukazujú kazuistiky, ktoré ponúka kniha *Psychotherapy for the other: Levinas and the face-to-face relationship* (Krycka-Kunz-Sayre, 2015).

V našom bádani si kladieme nasledujúce otázky: Ako sa ukazuje tento etický rozmer v povolaní psychoterapeuta? Čo znamená asymetria vzťahu psychoterapeuta a pacienta a aké etické nároky sa objavuje v psychoterapii? Môžeme hovoriť o levinasovskej *nekonečnej zodpovednosti* aj u psychoterapeuta? Aký je vzťah medzi zodpovednosťou a slobodou vo vzťahu psychoterapeut-pacient? A aké sú limity psychoterapeutického vzťahu? Je však vôbec možné stotožniť psychoterapeutický vzťah s levinasovským vzťahom k druhému, keďže psychoterapia i klinická prax pracujú s terapeutickými a diagnostickými metódami, ktoré nevyhnutne prinášajú isté kategorizovanie a zovšeobecnenie inakosti človeka?

V prvej časti článku nadvižeme na súčasnú zahraničnú diskusiu o tejto téme. Následne priblížime niektoré dôležité Levinasove rozlíšenia, ktoré by mohli napomôcť k novému pomenovaniu a porozumeniu východísk a cieľov psychológie i psychoterapie.

2. LEVINAS A PSYCHÉ

Emmanuel Levinas (1906–1995) je považovaný za jedného z najvýznamnejších

**Ján
Hreško**

Mgr., Ph.D. Vo svojej dizertačnej práci pojednal o otázke slobody u Levinasa. Zaoberá sa filozofiou výchovy, etikou a filozofiou dejín. Pôsobí ako učiteľ. Aktívne sa zúčastnil medzinárodnej levinasovskej konferencie 7th Levinas Philosophy Summer Seminar v New Yorku.

a najoriginálnejších európskych mysliteľov minulého storočia. Pokúšal sa konfrontovať a súčasne prepájať tradíciu židovského myslenia s klasickou gréckou filozofiou i s jej modernou renesanciou – s fenomenológiou. Po jeho smrti sa v zahraničnej literatúre čoraz častejšie objavovali nielen reflexie jeho celkového diela, ale aj štúdie kladúce si otázku ako by sme mohli z jeho myšlienkového odkazu čerpať v psychológii a v psychoterapii. V posledných dvoch desaťročiach sa, zvlášť v americkom prostredí, tieto úvahy predstavili do rôznych štúdií, zborníkov a monografií, ktoré pojednávajú o možných inšpiráciách jeho etikou. Ich podrobný súpis a obecné zhrnutie nájdeme v prehľadovej štúdiu (Goodman–Severson, 2019). Prevažne v zámorí pôsobia akademici a súčasne praktici, ktorí rozvíjajú Levinasom inšpirovanú psychoanalytickú alebo existenciálne ladenú terapiu vychádzajúcu z fenomenologických východísk (*Seattle*

School of psychology či *Psychology and the Other*).

Zaujímavosťou je, že sám Levinas mal pomerne rezervovaný postoj voči modernej psychológii a kriticky sa vyjadroval zvlášť na adresu psychoanalýzy. O to paradoxnejšie vyznieva skutočnosť, že jeho dielo je v ostatných rokoch nielen diskutované, ale aj najviac percipované práve u psychoanalyticky zameraných autorov (Marcus, 2007, 2008, 2010; Orange, 2009; Goodman-Severson, 2016). Levinasove kritické komentáre k Freudovej psychoanalýze totiž zostali len v podobe občasných zmienok či poznámok pod čiarou. Jedným z nich je aj nasledujúci komentár, ktorý však smeruje k samotným koreňom psychoanalýzy: „Zostúpenie k nevedomiu, ktoré je definované čisto negatívnym spôsobom vzhľadom na vedomie, uchováva štruktúru sebapoznania (hoci by nečakané rozvetvenia, ktoré prichádzajú, a tak komplikujú jeho štruktúru, boli akékoľvek), a pátrania po sebe (aj keď na upchatých cestách zabľúdilo). Nevedomie zostáva hrou vedomia, od ktorého analýza očakáva, že jej zaistí výsledky proti trápeniam, ktoré k nemu prichádzajú od potlačených túžob, v mene samotných pravidiel tejto hry. Hra vedomia, ktorá skutočne pozostáva z pravidiel, ale v ktorej sa nezodpovednosť hry prejavuje chorobou. Hra vedomia, ktorá je hrou par excellence, *transcendentálnou imagináciou*, ale takisto zdrojom výplodov fantázie“ (Levinas, 1974, s. 130).

Vo svojich dielach Levinas často vystupuje voči redukovaniu každého významu na význam imanentný, akoby bol vnútorný život človeka jediným a celým svetom a psychológia – ako mladá disciplína usilujúca spočiatku zdôrazniť svoju vedeckosť

(spolu so sociológiou vysvetľujúcou zase rovinu spoločenskú) – mohla konečne objasniť všetky fenomény. Levinas odmieta redukovať *psyché* len na jej imanentnú logiku a vysvetľovať oblasť náboženskú, filozofickú, vedeckú a umeleckú psychologicky. Aj intencionálne vedomie a odstup spojený s akýmkoľvek poznaním už predpokladajú reč druhého a reč adresovanú druhému, bez čoho by nebola žiadna tematizácia – vedecké a filozofické poznanie, a teda ani psychológia a fenomenológia. Na druhej strane, človeka nemôžeme redukovať ani na jeho vonkajšie správanie. Levinas je presvedčený, že psychika človeka je určená predovšetkým eticky (Cohen, 2002, s. 37). Čo to znamená?

Levinas nechápe ľudské *ja* ani ako exemplár ľudského rodu či spoločnosti, ani ako izolovanú substanciu, ani ako rozum či autonómny subjekt, ani ako nejaký typ osobnosti s istými kognitívnymi a afektívnymi predpokladmi, ale predovšetkým ako konkrétnu singularitu prítomnú vo vzťahoch k tomu inému. Tá sa však nekonštituuje negatívnym vymedzením sa voči iným ľuďom, ale naopak, oni sú predpokladom jej učenia sa i osamostatnenia, teda identity. Príchod *iného* stále znovu prerušuje moje spočívanie v sebe samom (vnútorný čas môjho prežívania a myslenia), a tak vo mne prebúdza morálne vedomie, inšpiruje ma. Sebou samým v najvlastnejšom zmysle slova môžem byť vďaka druhým, ktorí mi zverujú také povinnosti a možnosti, aké by som si sám nedal, a tým pádom aj možnosť nejako odpovedať za seba. Práve ako nositeľ unikátnej zodpovednosti som sám sebou v plnom či vlastnom zmysle slova – tým jediným – a pre niekoho tým nenahradiateľným, nikdy nie hotovou identitou.

Táto zodpovednosť je od začiatku predznamenaná a vyjadrovaná už telesne ako vtelené vedomie. Telesnosť a zmyslová citlivosť (*sensibilita*) živého tvora umožňujú nielen prejavíť psychiku, ale aj štedrosť a veľkodušnosť: „Oduševnenie, samotný duch (*pneuma*) psychiky, inakosť v identite, je identitou tela, ktoré sa vystavuje inému a stáva sa *pre druhého*: možnosťou *dávania*“ (Levinas, 1974, s. 87). Duchovnosť človeka spočíva podľa Levinasa vo vlastnej zraniteľnosti a citlivosti človeka voči núdznemu – v bdelosti a non-indiferentnosti, v neľahostajnosti voči materiálnym a duševným potrebám blízkeho, v konkrétnej solidarite a blízkosti.

3. KLÚČOVÉ ROZLIŠENIE LEVINASOVEJ FILOZOFIE

Pojmy Levinasovej filozofie nám umožňujú nanovo vyjadriť a znovu premyslieť dianie medziľudských vzťahov v pomáhajúcich profesiách, kde sme vystavení priamemu vzájomnému kontaktu, ale nestojíme pred sebou ako rovnocenní partneri, pretože jeden tu svojou prácou slúži druhému, ktorý hľadá alebo očakáva pomoc. Zvláštnym príkladom takéhoto asymetrického vzťahu je vzťah psychoterapeuta a pacienta. V tomto článku načrtneme základné Levinasove rozlíšenia, ktoré nám môžu ukázať dianie tohto vzťahu z iného uhla pohľadu.

Najznámejším a možno hlavným Levinasovým filozofickým prínosom je rozlíšenie *toho istého* a *iného*, vlastného a cudzieho. Absolútna inakosť druhého vyjadruje jeho nepoznatelnosť a neporovnateľnosť so mnou samým. *Iný* nie je definovaný ani naším vzájomným vzťahom, ani príslušnosťou k nejakému vybranému typu vzťahu či konceptu človečenstva, ale pôvodne hovorí

sám za seba rečou svojej tváre. Práve táto bytostná oddelenosť bytostí je podmienkou etického vzťahu, ktorý nie je vopred určený, ale deje sa ako čas reči, teda stále nanovo. Na druhej strane, pod *tým istým* má Levinas na mysli poznávajúcu činnosť poznávajúceho. Tá má, na rozdiel od rečového vzťahu k druhému, povahu privlastňovania. Poznávanie je takým aktom, v ktorom *ten istý* (subjekt) uchopuje *iné*, aby ho pochopil a tematizoval pomocou nejakého tretieho člena (pojmu), teda za cenu straty jeho inakosti (Levinas, 1997, s. 27–28). Je jeho prisvojením si.

Aj abstraktné poznávanie a myslenie ideí sa totiž zakladá v zmyslovom a telesnom poznávaní. Uchopenie predmetu rukou je spojené s videním, s vôľou ho ovládať a so schopnosťou s ním manipulovať. Porozumieť (*comprendre*) niečomu ako téme znamená brať to ako vec, s ktorou možno narábať a ktorej sa prideluje isté miesto v systéme vedenia či známeho sveta. Teda pohyb objektivity podľa Levinasa platí aj pre aktivitu duševného poznávania a pomenovávania, kde je privlastnenie toho, čo sa mi dáva ako *niečo*, spojené s intenciou myslenia to pochopiť a vlastniť (Levinas, 2017, s. 304–305). Poznanie je asimiláciou alebo stotožnením *iného* s *tým istým*. Starosť o poznateľnosť je úsilím o odkrytie pravdy, záujmom o to, čo sa ukazuje ako podstata fenoménu, hľadaním pravdivého vedenia. Je teoretickým zdôvodňovaním i definovaním. Vzťah k druhému sa však neodohráva ako proces poznávania, ale bezprostredne ako živá reč. Samotný druhý – *iný* – sa vymyká mojej konceptualizácii a tematizácii, zostáva pre moje vedomie nesprítomiteľný a neobsiahnuteľný. Tým prebúda moje morálne vedomie či svedomie, ktoré nie je

u Levinasa dištanciou poznávajúceho vedomia či reflexiou pravdy veci (Petříček, 2018, s. 157). Je skôr pravdivým vedomím človeka, ktorého sebaistota bola zrazu otrávená niekým iným. Pred druhým sa hanbím za nespútanosť výkonu vlastnej slobody poznania. Morálne vedomie začína vyjdením zo seba, je pravdou v zmysle sebakritiky, ku ktorej by som sám nedospel (Levinas, 1997, s. 72). Nie však strachom pred niekým, ale úctou k niekomu a túžbou po jeho nesamozrejmej prítomnosti.

Ako tieto filozofické úvahy súvisia s našou témou? Hlavným cieľom psychoterapie takisto nie je samotné psychologické poznanie. Z pohľadu psychoterapeuta totiž k nemu (v etickom zmysle presnejšie *ku mne*) prichádza niekto iný, kto doslova je – a v istom zmysle vždy zostáva – cudzím človekom. Človek, ktorý hľadá pomoc, alebo bol k nemu (ku mne) poslaný, aby mu bola odborná pomoc poskytnutá. A tento nárok voči psychoterapeutovi nie je len žiadosťou o profesionálne služby a zákazkou pre odborného pracovníka, ale súčasne aj etickým nárokom smerujúcim na psychoterapeuta (na mňa) – požiadavkou dôvery. Na druhej strane prichádza k nemu (ku mne) človek, od ktorého on (ja) sám očakáva(m) spoluprácu, otvorenosť, ale aj úprimnosť. To vrhá pacienta do pozície zraniteľného a psychoterapeuta (mňa) zaväzuje k ľudskosti, dôvernosti i profesionalite.

4. AKÝ JE CIEĽ PSYCHOTERAPIE?

Niektorí klinickí psychológovia inšpirovaní Levinasom sú presvedčení, že jeho hlavným prínosom pre psychoterapiu môže byť zmena celkového pohľadu na pacienta a prehodnotenie otázky duševného zdravia

**Lucia
Hrešková**

PhDr., Ph.D. V dizertačnej práci sa venovala téme diagnostika a psychoedukácia pacientov s diagnózou PNES. Pracuje ako psychologička na Oddelení klinickej psychológie v Nemocnici na Homolce v Prahe. Má vzdelanie a prax v kognitívne behaviorálnej terapii.

človeka. Ak sa podľa Levinasa človek stáva ľudským až prevzatím zodpovednosti voči druhému, nemalo by byť jedným z cieľov psychoterapie práve nasmerovanie pacienta k prevzatíu vlastnej zodpovednosti za seba i druhých? Nemôže byť psychoterapia chápaná aj ako pozdvihnutie pacienta z akéhosi „etickeho postihnutia“ (Marcus, 2007, s. 519); charakterizovaného jeho neplodným spočívaním v sebe samom a odlúčením od dobra, ktoré by ho mohlo presahovať? Práve schopnosť vychádzať zo seba samého a priblížiť sa k druhému – a to aj bez ohľadu na možné výhody určitého vzťahu – nepovažoval za príklad zrelosti či dospelosti človeka len Levinas.

To, čo spája rôzne psychotherapeutické školy je orientácia na pacienta a jeho dobro, pod ktorým sa tradične chápe celkové zdravie človeka. Psychické zdravie by sme teda mohli nazvať dobrom (Tkáčik, 2009, s. 87; Sayre, 2015, s. 164). Lenže z pohľadu Levinasa nie je moje vlastné dobro (to nazýva *slastou*) samo ešte dobrom *eticným*,

resp. je ním len vtedy, keď je predpokladom pre prejavenie *dobrot* druhým. Ale slasť je, spolu s bývaním a prácou, elementárnou podmienkou duševného života a vlastnej nezávislosti, vynorenia sa *ja*, ktoré je od druhých oddelené. Človek doslova žije z dobrého jedla, čerstvého vzduchu, pohybu, duševných stimulov, a pod. A pravidelnosť uspokojovania svojich potrieb si ďalej zabezpečuje prácou, ktorá mu súčasne prináša sebedovomie. Za primárnu podmienku fungovania vedomia Levinas súčasne považuje spánok ako možnosť prerušenia vedomia, možnosť spokojného uloženia sa v bezpečí svojho domova (Levinas, 2009, s. 57–59). Vo svojich raných dielach sa Levinas venoval fenomenologickej analýze bezprostredného zakúšania seba samého v takých situáciách, kedy by som sám sebe naopak najradšej utiekol: v zážitkoch nespavosti, nevoľnosti, utrpenia či únavy. Tieto analýzy by si pýtali samostatné porovnanie so psychologickými opismi rôznych porúch a ťažkostí.

Hoci je slasť pre Levinasa primárne pozitívnym fenoménom, pripomína, že ak sa zameranie na uspokojenie potrieb vlastného bytia stane výlučným hľadiskom jedinca, druhý mu bude zákonite stáť v ceste a morálka sa môže stať v kritických situáciách bezpredmetnou. Podľa Levinasa je však zrelá ľudská psychika, ako sme už spomenuli, primárne morálnym vedomím, niečím, čo dostávam vďaka druhému, ktorému môžem prejavíť dobrotu. Nie vlastné šťastie, ale druhý ma animuje, aby som sa stával sebou samým v zvláštnom zmysle. Keď odpovedám druhému, som v pozícii jediného a nenahraditeľného, vtedy som vlastnejším spôsobom než v pozícii sebestačného a od iných nezávislého *ja* (v zakusovaní slas-

ti, v pracovnom nasadení či v reflexii vlastnej existencie a svojho prežívania). Lenže zodpovednosť u Levinasa predpokladá už naplnenie spomínaných základných životných potrieb. Inak by vzťah k druhému nebol vyjadrením túžby po jeho dobre, ale bol motivovaný práve nedostatočným uspokojením vlastných potrieb. Obdobne aj starostlivosť o pacienta už predpokladá terapeutovu starostlivosť o seba.

Psychoterapeut túži po dobre pacienta, ale obyčajne nevie, čo je pre neho (ako druhého) tým *etickým* dobrom, skôr u neho rozpoznáva príznaky psychických problémov, prejavy falošného hodnotenia seba samého a pod. Dobro totiž nie je ani žiaden stav, ani pojem. Nielenže psychoterapeut nemôže hovoriť namiesto samotného pacienta a zároveň nemôže namiesto neho odpovedať ľuďom, ktorí sú pre pacienta tými *druhými*. A predsa sám psychoterapeut musí súčasne odpovedať za seba pacientovi a priblížiť sa k nemu ako k *druhému*, teda byť mimoriadne citlivý k jeho potrebám. Hľa, antinómia zodpovednosti a samostatnosti – alebo blízkosti a vzdialenosti – ukazujúca sa v psychoterapii, ktorá vychádza z úcty k druhému a z dôvery v druhého. Aj terapeut vo vzťahu k pacientovi upozaduje sám seba a svoje potreby, sŕhava sa (Levinas, 1974, s. 184). Dáva do popredia potreby pacienta. Ten preto pri ňom môže nanovo otvárať zraňujúce situácie, pomenovať vlastné konflikty, v bezpečí ich prežívať a v ideálnom prípade aj zakúsiť porozumenie. „Z hľadiska terapeuta ide o postoj usmernený k druhému, zatiaľ čo z hľadiska klienta ide o usmernenie k sebe“ (Tkáčik, 2009, s. 88). Je však otázne či tu možno hovoriť aj o psychoterapeutovi ako o *inom*. Z pohľadu terapeuta určite nie. Ten totiž sám

nevie či je pre svojho pacienta tiež niekým *iným* v levinasovskom zmysle *tváre druhého*. Nielenže sa nemôže vcítiť do pozície pacienta a „vidieť seba jeho očami“, ale hlavne nemôže predpokladať, že on je ten, za koho má pacient zodpovedať, keďže toto je hlavným „príkazom“ inakosti tváre. Podľa Levinasa je to samotný výraz či bezbrannosť nahej tváre druhého, ktorá mi velí: „Nezabiješ.“ a „Nenecháš ma v mojej smrt(e)nosti samého.“

Diskutovanou otázkou však zostáva ako chápať toto pacientovo *zameranie sa na seba*? „Egoticky“ ako osobný rozvoj (pacienta), alebo „eticky“ ako seba prekročenie človeka, ktorý už sám vždy stojí v nejakom vzťahu k ďalším ľuďom? Obyčajne sa má za to, že hlavnou otázkou psychoterapie by mal byť samotný pacient a jeho vlastné požiadavky a potreby, jeho zdravie a spokojnosť. Nie je však paradoxne práve takéto vehementný dôraz na nedotknuteľnosť pacienta niekedy tým, čo bráni jeho uzdraveniu? Levinasova etická antropológia zdôrazňuje, že práve sebastrednosť a osamotenosť sú hlavnými prekážkami ľudskosti človeka. Človek, ktorý zotrúva v seba samom, môže zostať väzňom vlastných myšlienok a predstáv o sebe, druhých, spoločnosti i svete, a tak sa neustále pohybovať v začarovanom kruhu. Ak by samotná psychológia slúžila len *egu* a jeho individuálnym potrebám, starostiam a prianiam, zabudla by na *druhého* i *tretieho* (ďalšieho druhého, resp. bližšieho druhého), keďže nikdy nie som výlučne vo vzťahu so sebou, ale ani len s jediným druhým človekom, ale vždy sú tu aj ďalší druhí, s ktorými ma spájajú konkrétne rodinné záväzky, pracovné povinnosti, atď. Psychológia, ktorá je už zo svojej povahy značne ego-centrická, však niekedy

ponecháva človeka v nezdravej izolovanosti, či už kognitívnej, behaviorálnej alebo afektívnej (Kunz, 2015, s. 255). Napríklad mnoho zbytočného utrpenia spôsobujeme sebe samým i druhým len preto, že sa skalopecne držíme svojich predstáv o podobe vlastného života, sme prílišne zameraní na vlastné problémy a imaginujeme si, čo si iní asi myslia o nás. V psychoterapeutickom stretnutí sa však psychológii otvára ďalšia, vzťahová rovina. Pri terapeutovi môže pacient zo seba vychádzať.

V nadväznosti na filozofiu Levinasa sa aj o psychoterapii hovorí ako o procese *de-centrácie* oboch aktérov terapeutického vzťahu. O prechode od „bez-etickkej psychoterapie“ zameranej len osobné šťastie a spokojnosť pacienta, k terapii rátajúcej s hľadiskom druhého. Psychoterapiu však nerobí etickou (v levinasovskom zmysle slova) len terapeutovo splnenie si vlastných povinností, dodržanie písaných i nepísaných pravidiel a profesijného etického kódexu. K nespočítateľnej zodpovednosti človeka-psychoterapeuta patrí aj dilema či antinómia medzi sledovaním a naplňovaním potrieb pacienta na jednej strane, a odkazovaním na ľudské potreby *tretieho* (pacientovho blížneho) na strane druhej (Sayre, 2015, s. 166–167). Psychoterapeut od pacienta „chce, aby sa oslobodil od jeho obsesí, nutkaní a závislostí, aby mohol byť zodpovedne slobodný“ (Kunz, 2015, s. 220). Teda znovu prevziať vlastné záväzky a byť sebou v medziľudských vzťahoch. Je však otázka pacientovej zodpovednosti tou otázkou, ktorú si má klášť psychoterapeut?

Je to maximálne vlastné svedectvo ľudskosti psychoterapeuta a hlavne dôvera a pravdivosť voči pacientovi, ktoré pacienta môžu nasmerovať k všimnutiu si ľudí v jeho blíz-

kosti a k prijatiu jeho vlastnej zodpovednosti voči nim. Aby sa však mohol starať o druhých, musí sa najprv naučiť postarať o seba samého, teda osamostatniť sa. A teda postupne ukončiť aj psychoterapeutický vzťah. Spomínanú *de-centráciu* nemožno nijako napláňovať a považovať za nárok psychoterapeutického vzťahu, pretože vyjsť z vlastného pohrúženia sa do seba *k druhému* môže každý len sám za seba. Ak George Kunz hovorí, že psychoterapeut nie je zodpovedný za pacientov život, ale za jeho zodpovednosť (2015, s. 216); môžeme to interpretovať tak, že cieľom psychoterapie je uzdravenie samotnej schopnosti pacienta odpovedať za seba samého.

5. ZRANITELNOSŤ

Pretínajú sa nám tu rôzne roviny vzťahov a perspektívy ich členov. V psychoterapeutickom vzťahu ide z pohľadu terapeuta o pacienta samého. No aj z pohľadu pacienta ide (pacientovi) o neho samého. Vzťahuje sa k sebe samému, nejde mu o vzťah s terapeutom, ale spravidla o vzťah so sebou samým i o vzťah s niekým *tretím*, teda o vzťahy s jeho blížnymi. V levinasovskom zmysle slova môže byť pacient sebou samým práve vtedy, keď odpovedá aj on niekomu inému a za niekoho iného. Táto zodpovednosť však nemôže byť pacientovým odpovedaním terapeutovi, ktoré by vychádzalo z očakávaní terapeuta!

Je ale otázne či „je nemysliteľné, aby terapeut vniesol do terapeutického vzťahu explicitne vlastnú bolesť a vlastné otázky,“ (...) pretože „klient by mal zakúšať sám seba a nemal by byť rušený terapeutom“ (Tkáčik, 2009, s. 89). Hoci by psychoterapeut nemal pred pacientom dávať do popredia vlastné problémy a dilemy, je dôležité zdôrazniť, že

samotná psychoterapia už predpokladá aj zraniteľnosť a senzibilitu terapeuta. Na druhej strane však psychoterapia zároveň predpokladá istú terapeutovu nezaújatosť či akési *odosobnenie sa bez neosobnosti*. Psychoterapiu charakterizuje zvláštne sklbenie nárokov ľudskosti i profesionality, resp. dôvery i odbornosti a ďalších požiadaviek týkajúcich sa tejto role. Ak by jedno z menovaného chýbalo alebo sa stieralo, nemohli by sme hovoriť o psychoterapeutickom vzťahu. Psychoterapeut ale nezostáva v tomto vzťahu chladným či nezúčastneným členom. Je zasiahnutý zraniteľnosťou a utrpením pacienta. „Osoba, ku ktorej prehovárať ako terapeut, vo mne vyvoláva túžbu odpovedať, starať sa, preukazovať úctu, ale aj hnev“ (Halling, 2015, s. 29). To, že tieto základné emócie a prejavy ľudskosti zrejme nemôžu byť natoľko otvorene prejavované ako v priateľskom vzťahu, ešte neznamená, že podliehajú úplnej cenzúre. Nie sú to ale potreby psychoterapeuta, ktoré by si pacient musel všimnúť.

Psychoterapeut nie je len pohnutý, ale pacient si ho v istom zmysle doslova privlastňuje. Vystaviť sa pacientovi pre terapeuta znamená doslova znášať niekoho *iného*. Levinas nemá ružové okuliare a keď hovorí o добрote voči blížnemu, nárokuje si si blízkosť druhého nenazýva altruizmom, ale bremenom a traumatizmom. Aj stretnutiu s pacientom by sa psychoterapeut niekedy aj rád vyhol, pretože je pre neho vyčerpávajúcím časom. A zároveň neraz vedomím nedostatočnosti vlastných odpovedí druhému či neschopnosti mu pomôcť. To Levinas nazýva vždy už neskorým príchodom k druhému či dokonca *obsesiou druhým*. Tá vyjadruje nemožnosť sa vyhnúť jeho nárokovaniu si ma a súčasne nesplniteľnosť

etického nároku zodpovednosti „nenechať druhého samého v jeho smrteľnosti“. Táto nekonečnosť etických požiadaviek na mňa kladených je však pozitívnym významom etiky, ktorú nemožno dopredu vymedziť. V živote musíme neraz zodpovedať aj za to, čo nevychádzalo z našej slobodnej voľby a nieť nezamýšľané dôsledky vlastného konania i konania druhých. Ak sa však etika nezakladá len na vlastných schopnostiach, úmysloch či želaniach, nejde v nej primárne o vlastný výkon. Čas reči znamená niekedy byť s niekým aj napriek vlastnej vôli – trpieť iného trpiaceho (*pacienta*) –, podobne ako človek musí byť sám so sebou v pocívaní únavy, vlastného utrpenia či starnutia. Čas Levinas chápe ako trpezlivosť.

George Kunz preto pozíciu psychoterapeuta vyjadruje ako paradox moci a slabosti. Na jednej strane psychoterapeut ako expert neraz zažíva pred inakosťou pacienta slabosť vlastnej moci poznania a nedostatočnosť terapeutických prístupov. Na strane druhej, tým, že je podriadený pacientovi, ktorý sa mu zveruje a pred ním obnažuje, ako človek zažíva silu pacientovej slabosti. (Kunz, 2015, s. 222; ďalej viď Kunz, 1998).

Vystaviť sa druhému vo vlastnej zraniteľnosti u Levinasa neznamená štylizovať sa do pozície obeti. Naopak. Sama zodpovednosť za druhého totiž nie je určená ani emóciou, ani len vyhodnotením situácie či nejakým imperatívom rozumu. Preto Richard N. Williams vidí užitočnosť takéhoto náročného etického postoja pre objasnenie sebaospravedlňujúcich emócií frustrácie a pocitu zrady seba samého, ktoré súvisia s nesplnením vlastných očakávaní od seba i druhých. Tie môžu byť prežívané na strane pacienta, ale aj psychoterapeuta. Vlastné vyhodnotenie správania druhého

počas konfliktných situácií a uspokojenie sa s tým vlastným, totiž nezriedka podporuje pocit akejsi morálnej nadradenosti, a tak zakrýva možnú falošnosť vlastného súdenia. Práve paradox zotrývania v pozícii obeti a súčasne v pozícii nadradeného, znemožňuje stretnúť druhého ako *iného* a počuť jeho vlastné trápenia. To, že je vtedy druhý človek nahradený nejakými mojimi myšlienkovými konštruktmi, znemožňuje spoločnú reč (Williams, 2015, s. 138–141). Inými namiesto seba a sám pred sebou sa podľa Levinasa ospravedlniť nemôžem.

6. TERAPIA AKO ČAS REČI

Levinas chápe ľudský vzťah ako čas reči. Reč predpokladá takú pravdu, ktorá je spojená s dôverou voči druhému. Zo svojej podstaty sa teda nemôže stať pravdou evidentnou. Levinas preto rozlišuje dva druhy reči: 1. *hovorenie* či *prehovor* (*le dire/* říkání) a *povedané* (*le dit/* řečené). Kým *hovorenie* je rečou, ktorá sa deje a zostáva vždy nedopovedanou a otvorenou, *povedané* označuje vypovedaný výrok alebo reč napísanú. Teda už definitívnu reč, ktorú možno posúdiť. Psychoterapia je skôr tou prvou: časom reči, časom odpovedania na apel druhého. „Terapia je primárne *hovorením k*, nie *hovorením o*“ (Kunz, 2015, s. 221). Ako živá reč zostáva nedopovedaná a zároveň si ponecháva istú viacznačnosť, ktorá je spätá aj so samotným jazykom (napr. s porozumením slovám na základe vlastnej skúsenosti). No táto ambiguita reči zároveň pramení už z toho, že terapeutický vzťah je založený na vlastnom odhalení pacienta, jeho otvorenosti a prítomnosti vo vzťahu. Psychoterapeutovi preto prichádzajú otázky: Aké potreby a túžby má samotný pacient? Čo je *za* slovami, ktoré

ním boli vypovedané alebo napísané? A čo mi hovorí neverbálne?

Ale ani terapeutický rozhovor nemôže zostať len bezprostrednou rečou (*le dire*), ale zároveň je aj rečou sprostredkovanou a odohrávajúcou sa vo vopred pripravenom kontexte: v určitej miestnosti a vymedzenom čase, dohodnutej či predplatennej služby, v predpripravenej schéme rozhovoru, a pod. (Goodman–Severson, 2019, s. 663). To, že ich rozhovor môže a má byť ľudským, neznamená, že je možné sa vzdať pedagogických, formálnych, technických a inštitucionálnych aspektov psychoterapie. Tie totiž zároveň chránia psychoterapeutovu i pacientovu intimitu a bránia možným zneužitiam z oboch strán tohto zvláštneho vzťahu, ktorý nemôže byť ponechaný len na akési zotrývanie v tej „autentickej“ terapeuticko-komunikácii či „pravej atmosfére“, ktorej by bolo treba dať vzniknúť a ktorú by sa mal psychoterapeut, podľa niektorých, dokonca snažiť navodiť.

Zdá sa nám preto neférové využívať Levinasove filozofické dôrazy na neuchopiteľnosť druhého ako argument legitimujúci napr. existenciálno-humanistické psychoterapeutické smery ako prakticky a osobnostne zamerané, v protiklade k medicínsky, empiricky a „technicky“ zameraným kognitívne-behaviorálnym psychoterapeutom (Krycka–Kunz–Sayre, 2015, s. 7; Goodman–Severson, 2019, s. 664, 666). To, že psychologický výskum a klinická psychológia – usilujúc o poznanie neuronálnych procesov, duševnej činnosti a vzorcov správania človeka – zovšeobecňujú jednotlivé bytosti na *to isté*, ešte neznamená, že aj pre klinického psychológa a psychoterapeuta sú pacienti len prípadmi, na ktorých aplikuje zaužívané myšlienkové kategórie

a klinické postupy. Totiž bez totalizácie by psychológia nebola vedou, pretože by stratila *logos*, podobne ako bez *techné* by psychoterapia nebola umením liečiť, ale len rozhovorom. Na druhej strane sami spomínaní autori priznávajú, že v aktuálnom diskurze chýba práve vzájomná komunikácia medzi levinasovským bádáním a KBT. A sú presvedčení, že práve fenomenologický jazyk môže významovo obohatiť medicínsky jazyk súčasnej klinickej psychológie (Goodman-Severson, 2019, s. 670–671, 673). Otáznym však zostáva či k *person seeking care* dospejeme práve prepájaním Levinasovej filozofie s dnes populárnymi multikultúrnymi, postkoloniálnymi a gender štúdiami (Tam., s. 674).

Sme presvedčení, že Levinasom inšpirované psychologické myslenie naopak môže prekročiť delenie na rôzne psychoterapeutické smery, pretože ukazuje, že etický postoj nemožno zabezpečiť ani konceptuálne, ani sekundárnou aplikáciou nejakej etickej normatívnej teórie v praxi. Ľudskosť – ako priama odpoveď druhému – nie je plodom učenia žiadnej psychoterapeutickej školy a neprichádza až dodatočne s prehodnotením vlastného prístupu k druhému. Nevychádza „z hlavy“, ale vo vlastnom zmysle je neraz niečím spontánnym, nevypočítavým správaním a konaním, veľkorysostou. Dnes časté proklamácie individuálneho prístupu automaticky neprinášajú väčšiu citlivosť a všímavosť. Nielenže hlbšia odborná pripravenosť a psychologické vzdelanie užívajúce neurologickú terminológiu nemusia byť prekážkou osobného prístupu, ale napr. zvládnutie rôznych diagnostických metódik a psychoterapeutických techník túto spontánnosť môže naopak uvoľniť tým, že si ju terapeut vedome nepripravuje a ne-

spolieha sa len na ňu. Sám Levinas tvrdil, že vedu a techniku legitimizuje práve služba ľuďom.

7. ZÁVER

Prečo sa ale Levinasovo filozofické myslenie nemôže stať programom pre psychológiu a metódou pre psychoterapiu? Nielenže takúto ambíciu nikdy nemalo, ale samo nie je žiadnym normatívnym etickým systémom a už vôbec nie aplikovanou etikou. V prvom rade upozorňuje na nespľniteľnosť etiky. Aby to Levinas vyjadril, vo svojich vrcholných dielach etický nárok zámerne radikalizuje a hovorí o *nekonečnej zodpovednosti*. Byť pravdivým znamená priznať si, že nemôžem byť sám so sebou nikdy hotový, pretože nemôžem byť hotový ani s druhými. Sám si v pravde nikdy nemôžem povedať, že som už spravodlivým a dobrým človekom, hoci sa môžem stať napr. úspešným psychológom a oceňovaným psychoterapeutom. Neohraničenú zodpovednosť ale nemôžem požadovať a očakávať od druhého, len niešť za seba samého. Levinasova radikálna etika zodpovednosti je tak dobrou prevenciou pred moralizovaním v akejkoľvek pomáhajúcej profesii, pretože núti človeka hovoriť v prvej osobe jednotného čísla.

Nie je to nejaké zvláštne etické poznanie, ale prijatie vlastnej nevypočítateľnej zodpovednosti za niekoho, čo psychoterapeutovi v praxi pomáha byť ľudským a nesústrediť sa na vlastný a cudzí merateľný výkon, ale primárne na toho, kto mu bol zverený. Je to práve asymetria a oddelenosť psychoterapeuta a pacienta v terapeutickom vzťahu, ktorá udržiava v blízkosti potrebný odstup, a tak takýto vzťah umožňuje. Vďaka dôvere, ktorá bola pacientom do psychoterapeuta vložená, terapeut nachádza vo svojej zod-

povednosti vlastnú jedinečnosť či slobodu seba samého. Povolanie psychoterapeuta nie je jednoduchým, ale je slobodným povolaním. Nie je však tým posledným, keďže súčasne zostáva profesiou s vlastnými limitmi. Povolanie človeka totiž prekračuje rolu terapeuta.

Táto štúdia bola vydaná s finančnou podporou grantu poskytnutého GA UK (č. 510119), s názvom *Filozofické myslenie Levinasa v praxi psychoterapeuta a učiteľa: Povolanie k zodpovednosti*, riešeného na Pedagogické fakulte Univerzity Karlovy v Praze.

Prvý autor sa podieľal na rešerši literatúry a písaní všetkých kapitol (filozofické tézy). Druhý autor stojí za príkladmi z praxe (kapitoly 4, 5, 6) a spolupodielal sa na písaní Úvodu a Záveru. Oba autori schválili konečnú verziu článku.

LITERATÚRA

- Cohen, R. A. (2002) Maternal psyche. In Gantt, E. E.–Williams, R. N. (Ed.) *Psychology for the other: Levinas, ethics, and the practice of psychology*. Pittsburgh, Duquesne Uni Press.
- Goodman, D. M.–Severson, E. (2019) Psychology, Identity, and Caring for Others. In Morgan, M. L. (Ed.) *The Oxford handbook of Levinas: Ch. 32* (s. 657–686). Oxford: Oxford Uni Press.
- Goodman, D. M.–Severson, E. (2016) *The Ethical Turn: Otherness and Subjectivity in Contemporary Psychoanalysis*. New York, Routledge.
- Halling, S. (2015). Levinas's *Totality and Infinity* for Therapy. In Krycka, K. C.–Kunz, G.–Sayre, G. G. (Ed.) *Psychotherapy for the other* (s. 19–39). Pittsburgh: Duquesne Uni Press.
- Levinas, E. (1974) *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*. Hague: Martinus Nijhoff.
- Levinas, E. (2017) *Boh prichádza v idei*. Bratislava: Hronka.
- Levinas, E. (2009) *Existence a ten, kto existuje*. 2.vyd. Praha: OIKOYMENH.
- Levinas, E. (1997) *Totalita a nekonečno. Esej o exteriorite*. Praha: OIKOYMENH.
- Kunz, G. (1998). The Paradox of Power and Weakness: Levinas and an Alternative Paradigm for Psychology. Albany, NY: State University of New York Press.
- Kunz, G. (2015). Weak Enough. In Krycka, K. C.–Kunz, G.–Sayre, G. G. (Ed.) *Psychotherapy for the other* (s. 215–230). Pittsburgh: Duquesne Uni Press.
- Marcus, P. (2008). *Being for the Other: Emmanuel Levinas, Ethical Living and Psychoanalysis*. Milwaukee: Marquette University Press.
- Marcus, P. (2010). *In Search of the Good Life, Emmanuel Levinas, Psychoanalysis and the Art of Living*. London: Karnac.
- Marcus, P. (2007) You Are Therefore I Am. In Marcus, P. (Ed.) *The Psychoanalytic Review. Special issue: Emmanuel Levinas and Psychoanalysis* 94 (4), s. 515–527.
- Orange, D. M. (2009). *Thinking for clinicians: Philosophical resources for contemporary psychoanalysis and the humanistic psychotherapies*. New York: Routledge.
- Petříček, M. (2018). *Filosofie en noir*. Praha: Karolinum.
- Sayre, G. G. (2015). Toward a Therapy for the Other. In Krycka, K. C.–Kunz, G.–Sayre, G. G. (Ed.) *Psychotherapy for the other* (s. 161–173). Pittsburgh: Duquesne Uni Press.
- Tkáčik, L. (2009). K významu E. Lévinasa pre terapiu. In Démuth, A. – Slavkovský, A. R. (Ed.) *Acta Philosophica Tyrnaviensia 16. Filozofia ako terapia. Dejinné koncepty* (s. 87–93). Trnava: FF Trnavskej univerzity.
- Williams, R. N. (2015). Levinas and Psychoanalysis. In Krycka, K. C.–Kunz, G.–Sayre, G. G. (Ed.) *Psychotherapy for the other* (s. 133–142). Pittsburgh: Duquesne Uni Press.

Došlo do redakcie 3. 12. 2020, v revíзованém znění 15. 4. 2021. K publikaci přijato 26. 4. 2021.